

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.41(498)"1886"

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2022.1>**Я. В. Попенко***кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права**Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
orcid.org/0000-0003-0841-0875***І. В. Беседіна***старший викладач кафедри права**Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
orcid.org/0000-0001-8631-8332*

КОНСТИТУЦІЯ РУМУНІЇ 1866 Р.: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Стаття присвячена загальній характеристиці першого Основного Закону Румунії 1866 р. Саме прийняття Конституції відкрило шлях Румунії на становленні її як суверенної держави та сприяло об'єднанню румун в політичну націю. Еволюція конституціоналізму в Румунії пройшла тривалий час свого розвитку від першого Закону 1866 р. до діючої Конституції 1991 р. зі змінами та доповненнями 2003 р. За цей проміжок часу вона неодноразово змінювалась, доповнювалась, зважаючи на виклики та історичні умови існування держави. Це відбувалося в 1923 р., 1938 р., 1948 р., 1952 р. та 1965 р. Прийняття Конституції 1866 р. стало доленосним державним юридичним актом для всієї румунської нації, оскільки означало кардинальну зміну співвідношення зовнішніх та внутрішніх факторів у державотворчому процесі князівства. Румунські керманічі прийняттям Основного Закону засвідчили власне прагнення до створення суверенної держави з окресленими кордонами (територією), населенням, наявністю органів державної влади та управління, суверенітетом, здатністю видавати закони та проводити міжнародну політику. Перша Конституція складалася з восьми розділів: «Про румунську територію» (розділ I), «Про права румун» (розділ II), «Повноваження держави» (розділ III), «Про фінанси» (розділ IV), «Про Збройні сили» (розділ V), «Головні положення» (розділ VI), «Перегляд Конституції» (розділ VII), «Перехідні та додаткові положення» (розділ VIII).

Важливою Конституція 1866 р. стала в частині гарантування прав і свобод людини, тим самим підкреслюючи свій ліберальний характер. В цілому ж документ став прогресивним державно-правовим актом. Необхідність дотримуватися норм Основного Закону поступово зробили конституціоналізм формою мислення, що сприяло подальшому розширенню прав і свобод та розвитку демократичних поглядів в країні.

Ключові слова: Румунія, Конституція, ліберально-демократичні реформи, парламентаризм, конституціоналізм.

Popenko Ya. V., Besedina I. V. THE CONSTITUTION OF ROMANIA OF 1866: GENERAL CHARACTERISTICS

The article is devoted to the general characteristics of the first Basic Law of Romania of 1866. The adoption of the Constitution cleared the way of Romania to becoming it as the sovereign state and has contributed to the unification of the Romanians into the political nation. In Romania the evolution of constitutionalism in Romania has taken the long period of the development from the first Law of 1866 to the current Constitution of 1991 with the changes and the additions in 2003. During this period, it has been repeatedly changed and supplemented, taking into account the challenges and the historical conditions of the existence of the state. It happened in 1923, 1938, 1948, 1952 and 1965.

The adoption of the Constitution of 1866 became the fateful state legal act for all Romanian nation, as it meant the radical change of the correlation of the external and the internal factors in the state-building process of the principality. By adopting the Basic Law, the Romanian leaders demonstrated their desire to create the sovereign state with delineated borders (territory), population, the presence of the state authorities and management, sovereignty, the ability to legislate and to conduct the international policy.

The first Constitution consisted of eight sections: «About the Romanian Territory» (Section I), «About the Rights of the Romanians» (Section II), «Powers of the State» (Section III), «About Finances» (Section IV), «About the Armed Forces» (Section V), «The main regulations» (Section VI), «Revision of the Constitution» (Section VII), «The transitional and the additional regulations» (Section VIII).

The main Constitution of 1866 became in part of guaranteeing of human rights and freedoms, thus emphasizing its liberal character. In general, the document became the progressive state and legal act. The need to adhere to follow the norms of the Basic Law gradually made constitutionalism as the form of thinking, which contributed to the further expansion of rights and freedoms and the development of the democratic views in the country.

Key words: Romania, The Constitution, liberal and democratic reforms, parliamentarism, constitutionalism.

Постановка проблеми. Конституція Румунії є нормативно-правовою основою всього сучасного конституційного процесу як політико-правового та політико-державницького процесу поетапно перетворення конституційного законодавства, розвитку конституційних правовідносин та правосвідомості, створення системи охорони правопорядку з метою формування новітнього румунського конституціоналізму. Безперечно, що сам конституційний процес відіграє важливу роль у розвитку демократичних засад в країні і є наслідком еволюції політичної та державної системи, яка впливає на всі сторони життя будь-якого суспільства і визначає розвиток держави на роки вперед.

Конституційний процес Румунії має досить значну історію свого розвитку та становлення. Так, впродовж другої половини ХІХ ст. румунське керівництво, обравши складний шлях створення власної суверенної держави, усвідомлювало, що одним із найвагоміших завдань є формування та розвиток правових основ країни. В першу чергу – це стосувалося прийняття Основного Закону, який окремі румунські дослідники називають «преамбулою національної незалежності та утвердження румунської ідентичності» [5, р. 27]. Саме його прийняття відкривало шлях на становлення Румунії як суверенної держави та сприяло об'єднанню румун в єдину політичну націю.

Аналіз джерел та досліджень. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і юристів-практиків таких як: А. Банчу, І. Негру, А. Унгурану, М. Енаш, М. Сафта, І. Торончука та ін. Водночас, маємо відзначити, що незважаючи на їх суттєвий внесок, питання конституційної історії Румунії саме в українській історико-юридичній науці практично відсутнє.

Мета статті є загальна характеристика положень першої Конституції Румунії 1866 р.

Виклад основного матеріалу. Еволюція конституціоналізму в Румунії пройшла тривалий час свого розвитку від першого Основного Закону 1866 р. до діючої Конституції. За цей проміжок часу вона неодноразово змінювалась, доповнювалась, зважаючи на виклики та історичні умови життя існування держави. Зокрема, це відбувалося в 1923 р., 1938 р., 1948 р., 1952 р. та 1965 р. Важливе значення для формування конституційних основ румунської держави мала реформа виборчої системи 1864 р. за підсумками якої був зменшений віковий та майновий цензи для громадян, які могли брати участь в голосуванні [10]. В цілому реформи були спрямовані на модернізацію суспільства та тогочасних державно-управлінських структур. На думку А. Банчу ці процеси «допустили інтенсифікацію процесу європейської інтеграції Румунії» [5, р. 26]. Водночас, незважа-

ючи на їх обмежений характер, реформи зустріли внутрішньополітичний спротив як консервативної, так і ліберальної партії.

Важливим фактором було й те, що прийняття Конституції відбувалося на тлі складної міжнародно-політичної ситуації в Європі, зокрема і на Балканах. В цілому «питання Дунайських князівств», за виразом очевидців тих подій було схожим на «... Дамоклів меч, відносно миру та спокійного розвитку європейського суспільства» [1, с. 449]. З 10 на 11 лютого 1866 р. так звана «жахлива коаліція» (Monstruoasa coalitiție – рум.) здійснила державний переворот. Вже 11 лютого у Monitorul Oficial було надруковано зречення тодішнього володаря А. Куза від влади. Незабаром у Бухаресті була сформована регентська рада у складі Н. Голеску, Л. Катаржиу та Н. Хараламбіє. Тимчасовий уряд очолив І. Гіка. Попри це, політичні зміни не позначилися на прагненні румун до створення суверенної держави. 28 квітня була скликана палата депутатів, яка ратифікувала обрання новим правителем Кароля Гогенцоллерна-Зігмарінгена. 10 (22) травня він склав присягу перед парламентом Румунії [9, р. 6]. На жаль, мета статті не передбачає ґрунтовного аналізу історичних умов розвитку Румунії у другій половині ХІХ ст.

Отже, перша румунська Конституція була прийнята Установчими зборами 30 червня 1866 р. Вона була написана за зразком бельгійської Конституції, але адаптована до румунських реалій державно-політичної та правової систем. Оприлюднена 1 липня того ж року правителем Об'єднаних князівств Валахії та Молдавії Каролем І [15, р. 133]. Він же склав присягу дотримуватися Конституції та законів країни [14, р. 75]. Прийняття Конституції стало доленосним державним юридичним актом для всієї румунської нації, оскільки означало кардинальну зміну співвідношення зовнішніх та внутрішніх факторів у державотворчому процесі князівства. Румуни, таким чином чітко засвідчили власне прагнення до створення держави з окресленими кордонами (територією), населенням, наявністю органів державної влади та управління, суверенітетом, здатністю видавати закони та проводити міжнародну політику [12, р. 123]. Конституція складалася з восьми розділів [7, р. 111].

Розділ І «Про румунську територію» містив фундаментальні конституційно-державницькі приписи створення та розвитку князівства. Юридично закріплювалась офіційна назва. Стаття 1 проголошувала: «Об'єднанні румунські князівства складають неділиму державу під назвою Румунія» [11, р. 119]. Ст. 2-4 визначали, що територія Румунії є невідчужуваною та недоторканою, з власним адміністративно-територіальним поділом та устроєм. На всій території князівства мала

функціонувати виключно національна нормативно-правова база [6]. Така юридична фіксація засад розбудови держави стала відповіддю румун зовнішньополітичній опозиції, яка прагнула утримати князівство або у своїй безпосередній зоні впливу або зберегти «status quo» в розстановці сил в регіоні [8].

Розділ II «Про права румун» гарантував та закріплював права і свободи людини і громадянина. При цьому відзначалося, що Конституція та інші закони в частині гарантування політичних прав громадянам є необхідною умовою існування та реалізацією відповідних прав (ст. 6).

Відзначимо, що права та свободи громадян, передбачені Законом 1866 р умовно можна поділити на три групи.

Перша з них – особисті права і свободи людини (громадянські, природні) безпосередньо пов'язані з самою сутністю людини, як фізичної особи: право на свободу совісті (ст. 5); право на набуття та зречення румунського громадянства (ст. 7, 9); зазначалося, що на території країни відсутня класова та соціальна різниця, всі румуни рівні перед законом, але зобов'язані працювати на користь держави (ст. 10); всім іноземцям, які проживали на території князівства гарантувався захист як особистих, так і майнових прав з боку держави (ст. 11); скасовувалися всі колишні привілеї, пільги та класові монополії (ст. 12); гарантувалася індивідуальна свобода (ніхто не міг бути притягнений до кримінальної відповідальності, крім випадків передбачених законом; ніхто не міг бути затриманий або заарештований, за винятком випадків мотивованої судової постанови про яку слід було повідомити під час арешту або не пізніше ніж 24 години після здійснення арешту (ст. 13-14); проголошувалася недоторканість житла (вторгнення в приміщення, обшук мали бути відповідним чином оформлені за визначеною законом процедурою) (ст. 15); скасовувалася смертна кара (ст. 18), за виключенням окремих випадків, передбачених чинним тогочасним Кримінальним кодексом [3].

Конституція гарантувала кожному громадянину свободу думки і слова; скасовувалося поняття цензури; для публікації матеріалів у пресі не потрібен був дозвіл з боку владних структур; жодне видання не могло бути заборонене. При цьому оговорювалося, що кожен «автор/видання мали нести відповідальність за свій матеріал» (ст. 24); проголошувалося право на таємницю листування та телеграфних повідомлень (ст. 25).

Друга група – політичні права і свободи румунських громадян, пов'язані із взаємовідносинами особи та держави, особи та органів державної влади, особи та політичних партій та інших державно-політичних інститутів держави і суспільства: право на свободу друку та зібрань (ст. 5); лише

румунські громадяни могли обіймати державні, цивільні та військові посади (при цьому допускалося, що і іноземці можуть займати відповідні посади, але у виключних випадках, передбачених діючим законодавством) (ст. 10); гарантувалася свобода совісті та віросповідання (ст. 21). Держава зобов'язувалася не втручатися у внутрішні справи Румунської Православної Церкви. В цьому контексті відзначимо, що мова йшла про «душпастирську складову» її діяльності, оскільки в цей же час державні керманічі Румунії проводили активну секуляризацію церковно-монастирських земель з метою вирішення «земельного» питання [2, с. 238] (4 (16) грудня 1872 р. був прийнятий новий закон про устрій румунської церкви, яка мала знаходитися під управлінням Генерального Національного синоду [2, с. 666–672]).

Проголошувалося право на мирні зібрання (без зброї). В окремих випадках такі дії мали бути погоджені з органами державної влади та відповідними правоохоронними структурами (ст. 26); румунським громадянам гарантувалося право на об'єднання (ст. 27). Конкретний механізм щодо утворення політичних партій або політичних організацій регулювалися відповідним законодавством; громадянам надавалося право індивідуального або колективного звернення до органів державної влади шляхом подання петицій (ст. 28); всі державні службовці підлягали адміністративній або кримінальній відповідальності за вчинені правопорушення (ст. 29); заборонялася видача політичних біженців, які перебували на території князівства (ст. 30).

Третя група пов'язана з економічними, соціально-культурними та сімейними правами громадян Румунії: заборонялася незаконна конфіскація майна (ст. 17); приватна власність оголошувалася недоторканою (ст. 19). Конституція визначала, що будь-яка власність є «священна та недоторкана». Ніхто не міг бути підданий експропріації, крім випадків громадської корисної необхідності на законних підставах та після справедливої попередньої компенсації [6]. «Причинами» експропріації для громадських потреб визнавалися: прокладання та утримання комунікацій і каналізацій, спорудження оборонних комплексів [5, р. 26]. У цій же статті визначалося, що лише «спеціальні закони мали регулювати саму процедуру та порядок експропріації» [13, р. 109].

Варто звернути увагу, що в контексті проголошеної в країні нової земельної реформи, ця стаття в першу чергу захищала інтереси великих землевласників.

Гарантувалося матеріальне відшкодування за втрачену землю або іншу власність (ст. 20); документи, які засвідчували цивільний стан подружжя мали оформлювати органи державної влади (ст. 22); держава гарантувала своїм громадянам

безкоштовне навчання (ст. 23) [15, р. 133]. Слід наголосити, що паралельно проголошувалася державна програма відкриття початкових шкіл по всій території князівства (навчання в державних школах передбачалося безкоштовним, початкова освіта була обов'язковою, всі «освітні» питання мав регулювати спеціальний закон) (ст. 23).

Розділ III «Повноваження держави» один із найбільших розділів Конституції [6]. Саме в ньому були прописані базові умови функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Підкреслювався демократичний характер Основного Закону. Зокрема, у ст. 31 зазначалося, що носієм державної влади є нація, яка делегує свої повноваження відповідно до принципів та правил, встановлених «діючою Конституцією». Стаття 32 визначала, що законодавча влада здійснюється спільно монархом та Національним представництвом. Останнє поділялося на дві асамблеї: Сенат та Збори депутатів. Важливим аспектом ст. 32 стало те, що жоден закон країни не міг бути підписаний монархом, поки не буде погоджений та схвалений всіма трьома гілками законодавчої влади. При цьому право законодавчої ініціативи належало всім трьом (ст. 33). Право тлумачення законів також належало виключно законодавчій гілці влади (ст. 34) [6].

У ст. 35 зазначалося, що саме монарх є головою виконавчої влади, яку він здійснював у відповідності до норм Конституції. Носіями судової гілки влади Конституція проголосила суди та трибунали, які мали виносити рішення відповідно до закону та виконуватися іменем монарха (ст. 36). Інтереси департаментів та комун мали регулюватися місцевими радами відповідно до приписів Конституції та спеціальних законів (ст. 37).

Глава 1, розділу «Повноваження держави» визначала базові функції, права, обов'язки, повноваження членів Національного представництва (ст. 38-56). В статтях проголошувалося, що збори мають відбуватися у відкритому режимі, крім окремих питань (ст. 39); будь-яка резолюція мала прийматися абсолютною більшістю голосів (ст. 45); процедура голосування могла відбуватися відкрито усно або таємно (ст. 46). Варто наголосити, що Конституція гарантувала принцип недоторканості членам Асамблеї, зокрема «будь-який з членів Асамблеї не міг бути підданий арешту чи переслідуванню за власну думку чи позицію» (ст. 52) за виключенням «тяжкого правопорушення», але за наявністю дозвільної санкції Асамблеї (ст. 52) [6].

У ст. 57-67 визначалися вимоги до Зборів депутатів (склад депутатських колегій, кількісне представництво, вимоги до кандидатів, майновий ценз тощо). Стаття 65 окремо підкреслювала, що спеціальний «Закон про вибори» більш детально визначить вимоги до кандидатів та виборчого про-

цесу. Строк повноважень членів Палати депутатів визначався у чотири роки (ст. 67). Ст. 68-81 прописували особливості формування та функціонування Сенату. Як і в попередніх статтях, визначалися вимоги до кандидатів, кількісне представництво, майновий та віковий цензи та ін. Так, у ст. 74 відзначалося, що сенаторами могли бути: громадяни Румунії від народження або натуралізовані; претендент мав користуватися всіма громадянськими та політичними правами; проживати на території Румунії; бути не молодше 40 років та мати прибуток не менше 800 леїв на рік. Окремо передбачалося, що університети міст Яси та Бухарест мали право делегувати до Сенату по одному обраному представнику (ст. 72). Місце у Сенаті також надавалося нащадку престолу у віці вісімнадцяти років без права дорадчого голосу (після досягнення 25-років такий голос йому надавався) (ст. 76). Ця ж стаття надавала місце у Сенаті вищим церковним ієрархам [6].

Статті 82-92 Конституції були присвячені монарху (порядок престолонаслідування, питання регентства, недоторканність особи монарха та ін.). Стаття 93 окреслювала безпосередні «державні» функції князя як голови держави. Він: призначав та звільняв міністрів, мав право амністії з політичних питань, не мав права вмішуватись у діяльність системи правосуддя, був головнокомандувачем армії, мав право присвоювати військові звання, представляв інтереси держави на міжнародній арені тощо. Водночас, ст. 96 відзначала, що «монарх не має жодних інших повноважень, крім тих, що передбачені Законом» [6]. У ст. 97-103 окреслювалися загальні повноваження міністрів та їх взаємини із законодавчою гілкою влади.

Декілька статей розділу присвячені системі правосуддя: проголошувалося незалежність судової гілки влади, заборонялося створювати надзвичайні комісії та трибунали, створювався Касаційний суд (ст. 104); відновлювалися суди присяжних під час розгляду кримінальних справ, справ з політичних злочинів та злочинів проти преси (ст. 105) [6]. Декілька статей Закону в загальному формулюванні визначали принципи функціонування місцевих органів влади. В цій частині можна ще раз пересвідчитися в ліберально-демократичному характері Конституції 1866 р. Зокрема, у сфері місцевих органів влади запроваджувалися принципи «адміністративної децентралізації» та «муніципальної незалежності» (ст. 107).

Розділ IV «Про фінанси» у ст. 108-117 визначав принципи функціонування, підпорядкування та звітності фінансової системи князівства. Відзначалося, що всі податки встановлювалися виключно на користь держави, департаменту або муніципалітету (ст. 108); нові податки могли

вводиться лише на законних підставах (ст. 109); пільгове оподаткування, звільнення від сплати податків могло бути запроваджене виключно спеціальним законом (ст. 111); щорічно депутати мали голосувати за бюджет, який затверджувався монархом (ст. 113); на всій території князівства діяла єдина Рахункова палата (ст. 116); визначалася система фінансової звітності як державних, так і приватних організацій (ст. 117) [6].

Розділ V «Про Збройні сили» визначав принципи функціонування військових сил. Зокрема, наголошувалося, що кожен «румун є частиною регулярної армії, міліції або національної гвардії» (ст. 118); всі питання, пов'язані зі Збройними силами мали регулюватись спеціальним законодавством (ст. 118-122); в Румунії не мали права перебувати або пересікати її територію війська інших держав, за виключенням законних підстав (ст. 123) [6].

У розділі VI «Головні положення» авторами Конституції була прописана державна атрибутика князівства: затверджувалися кольори державного прапора (ст. 124); у ст. 125 м. Бухарест оголошувався столицею князівства та резиденцією уряду. Окремо було підкреслено про незмінний характер Основного Закону: «Конституція не може бути призупинена повністю або частково» (ст. 128).

У розділі VII «Перегляд Конституції» у загальному вигляді представлена процедура внесення змін або доповнень до тексту Закону. Так, ст. 129 надавала права та повноваження щодо внесення змін до тексту Конституції законодавчій гілці влади. Після проходження всіх процедур, нові зміни та доповнення до Закону, могли бути внесені (за умови наявності не менше двох третин депутатів та двох третин голосів) [6].

Останній восьмий розділ «Перехідні та додаткові положення» містив низку важливих аспектів державного будівництва та трансформації Румунії. Зокрема, наголошувалося, що з дня вступу Конституції в дію всі попередні нормативно-правові акти (закони, накази, постанови тощо), якщо вони суперечили нормам нового Основного Закону скасовувалися (ст. 130); передбачалося реформування окремих державних органів, зокрема, після прийняття окремого закону мала бути скасована Державна рада (ст. 131). Оскільки Конституція в багатьох аспектах державного управління та життєдіяльності князівства містила лише загальні нормативно-правові приписи, передбачалося в найближчий час переглянути існуючі або прийняти нові кодекси та закони («Про адміністративну децентралізацію», «Про відповідальність міністрів та інших представників виконавчої влади», «Про внесення змін в закон про пенсійне забезпечення», «Про розвиток шляхів сполучення», «Про військову юстицію» та ін.) (ст. 132) [6].

Слід наголосити, що в Румунії, яка обрала

шлях буржуазних реформ, залишалося невирішеним «болюче» земельне питання, яке потребувало відповідної нормативно-правової основи. Так, впродовж 1863-1865 рр. уряд М. Когелнічану провів низку ліберально-демократичних реформ в князівстві, зокрема частково відбулася секуляризація монастирських земель, але в цілому це питання не було вирішене. Зважаючи на його соціально-політичне та економічне значення у ст. 133 Конституції проголошувалася «невідчужуваність земель колишніх власників впродовж двадцяти років» [6]. Тим самим з одного боку підкреслювалось право недоторканності приватної власності, з іншого – уряд був зобов'язаний розробити програму земельної реформи.

Отже, Основний Закон проголошував принципи державного суверенітету, спадкового престолонаслідування, недоторканності монарха, представницького правління, принципи поділу влади, відповідальності міністрів тощо [12, р. 124]. На думку сучасних румунських практиків Конституцію 1866 р. слід трактувати «як дійсний акт емансипації, в тому розумінні, що нація має виключне право переглянути свій фундаментальний закон, який вона ж і розробила» [8]. Конституція 1866 р. діяла до 29 березня 1923 р., коли в неї були внесені нові зміни, відповідно до вимог часу. Вони в основному стосувалися організації діяльності вищих органів державної влади та розширили права і свободи румунських громадян [4, с. 16].

Ще раз підкреслимо, що румунський конституціоналізм другої половини XIX ст. розвивався в досить складних умовах. На тлі слабкої економічної сили буржуазії та середнього класу, які до того ж не мали сильного парламентського представництва, говорити про кардинальну фіксацію демократичних норм в першому Основному Законі країни не доводилося. Але навіть за таких умов Конституція виявилася життєздатною з державно-правової точки зору, оскільки суттєві зміни в неї були внесені лише в 1923 р., тобто через 57 років.

В підсумку можна відзначити, що прийнята в 1866 р. Конституція стала прогресивним державно-правовим актом для державотворчого процесу Румунії. Необхідність дотримуватися її норм поступово зробили конституціоналізм формою мислення, що сприяло подальшому розширенню демократичних прав і свобод та розвитку демократичних поглядів в країні. Закон 1866 р. встановлював нові (законні) межі для майбутнього розвитку, створював нормативно-правові підстави для процесу оновлення князівства та сприяв поступовій інтеграції Румунії в систему європейських держав другої половини XIX – початку XX ст. Для самих же румун Конституція стала додатковим стимулом національного об'єднання в одну державу.

Література

1. Восточный вопросъ въ его настоящемъ фазисѣ. *Отечественныя записки, журналъ учено-литературный и политическій*. 1864. С. 449–464.
2. Курганов Ф. А. Наброски и очерки из новейшей истории румынской церкви : (К истории низложения румынского митрополита-примата Геннадия Петреско). Казань : типолитогр. Имп. ун-та, 1899. 1048, XVI с.
3. Тоадер Т., Нежурбіда С., Скулиш Е. Карний кодекс Александру Иоана Кузи = Codul penal al lui Alexandru Ioan Cuza. Чернівці : Букрек, 2017. 207 с.
4. Торончук І. Ж. Організація та діяльність вищих органів державної влади Румунії в міжвоєнний період. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. № 489. С. 16–21.
5. Banciu A. Constituție și identitate la români. *Sfera Politicii*. 2018. № 3–4 (197–198). P. 22–56.
6. Constituțiunea României din 1866. URL: <https://www.constitutia.ro/const1866.htm>
7. Curpăn V-S. Istoria dreptului românesc. Iași : StudIS, 2014. 263 p.
8. Enache M., Safta M. Arcul constituțional al României 1866–2016 Repere pentru revizuirea Constituției. *Buletinul Curtii Constitutionale*. 2016. URL: https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/05/Arcul-constitucional-al-Romaniei2016_2.pdf
9. Giurescu C. Cuvântările Regelui Carol I: 1866-1914. Vol. 1 (1866–1886). București : Fundația pentru Literatură și Artă «Regele Carol II» : Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1939. 468 p.
10. Ivănescu D. Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității. Iași : Junimea, 2001. 315 p.
11. Negru I. Istoria Dreptului Românesc. Nagard Lugoj, 2014. 172 p.
12. Safta M. Drept constituțional și instituții politice. București : Editura Hamangiu, 2 vol. Vol. 1 : Teoria generală a dreptului constituțional : drepturi și libertăți, 2018. 332 p.
13. Safta M. Prezumția dobândirii licite a averii și confiscarea averilor ilicit dobândite în jurisprudența Curții Constituționale a României. Cadrul constituțional de referință pentru reglementarea confiscării extinse. *Juridical Tribune*. 2012. Vol. 2. Issue 1. P. 107–127.
14. Ștefan E. Reflectarea constituțională a jurământului de credință. *Revista Universul Juridic*. 2020. № 4. P. 64–80.
15. Ungureanu A. Istoria Constituțională a României. *Analele Universității «Constantin Brâncuși» din Târgu Jiu. Seria Științe Juridice*. 2009. № 2. P. 129–142.